

АКТИВІЗАЦІЯ ЗАЛУЧЕННЯ ДОВГОСТРОКОВИХ ВКЛАДІВ НАСЕЛЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛА РЕСУРСІВ ДЛЯ ДОВГОСТРОКОВОГО КРЕДИТУВАННЯ

Д. М. Гладких, д. е. н., доцент, головний консультант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень НІСД

Визначено основні проблеми, які перешкоджають активізації залучення довгострокових вкладів населення в Україні. У межах вирішення цих проблем запропоновано низку заходів щодо підвищення попиту населення на довгострокові банківські вклади, попиту банків на довгострокові депозити як джерела ресурсів для довгострокового кредитування, вдосконалення механізму державного регулювання банківської діяльності.

Висновки та рекомендації

Для забезпечення економіки України довгостроковими кредитами банки мають акумулювати відповідні обсяги довгострокових пасивів. Для активізації залучення довгострокових вкладів населення в Україні доцільно рекомендувати:

У межах стимулювання попиту населення на довгострокові банківські вклади:

– забезпечити зростання рівня фінансової інклюзії¹ як необхідної передумови подальшого оформлення довгострокових депозитних угод за рахунок:

зміни фінансової культури фізичних осіб шляхом формування її осередків у школі, громаді, родині, в тому числі, за допомогою лідерів суспільної думки, фокусування заходів щодо підвищення рівня фінансової інклюзії на молоді як цільовій аудиторії, у першу чергу, шляхом викладання у школі курсу з фінансової грамотності як обов'язкового (КМУ);

зниження попиту на готівку внаслідок поширення безготівкових форм отримання доходів² та подальшого зниження граничної суми розрахунків готівкою³ (КМУ, НБУ);

¹ Фінансова інклюзія – доступність фінансових послуг для населення, ключовим індикатором якої є частка дорослого населення, що має банківські рахунки

² Станом на 01.04.2021 р. 31,0 % пенсіонерів, або 3,4 млн осіб, отримували виплати від держави готівкою (Звіт про роботу органів Пенсійного фонду України у I кварталі 2021 року. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2133116-zvit-pro-robotu-organiv-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-i-kvartali-2021-roku>)

³ (КМУ, НБУ);

– передбачити можливість дострокового припинення дії договорів банківського строкового вкладу за ініціативою вкладника у випадку документально підтвердженої втрати основного місця роботи або тяжкої хвороби вкладника чи іншого члена подружжя шляхом внесення відповідних змін до частини 3 Ст. 1060 Цивільного Кодексу України (ВРУ);

– розглянути можливість скасування податку на доходи фізичних осіб із доходу у вигляді процентів (18 %) для депозитів населення терміном понад 1 рік (КМУ, ВРУ);

– поступово збільшити гарантовану суму відшкодування за вкладами фізичних осіб: у короткостроковій перспективі – до 600 тис. грн., у довгостроковій – до європейського рівня 100 тис євро (ВРУ, ФГВФО⁴);

– сприяти підвищенню довіри населення до банківських установ та регулятора, що має стати наслідком реалізації комплексу заходів щодо підтримки стабільності фінансової системи, поширення прозорості та доступної інформації, роз'яснення причин змін економічних показників і прогнозів від експертів регулятора, якісного нагляду за учасниками фінансового сектору, розвитку доступної платіжної інфраструктури, забезпечення безпеки транзакцій і персональних даних, зростання рівня захисту споживачів від шахрайства, посилення захисту прав споживачів, спрощення комунікацій з населенням (НБУ);

У межах підвищення попиту банків на довгострокові депозити населення як джерела ресурсів для довгострокового кредитування:

– з метою «розчищення» балансів банків від проблемної кредитної заборгованості, що сприятиме активізації їх кредитної діяльності, забезпечити скорочення частки проблемних кредитів у портфелі банків, зокрема, шляхом їх реструктуризації (подовження строків, зміни процентної ставки, конвертації валютних кредитів у гривню), списання за рахунок страхових резервів, а також створення спеціалізованої державної установи з управління проблемними позиками, що має «розвантажити» банки від претензійної роботи, колекторських функцій та продажу заставного майна (КМУ, державні банки);

– розробити та імплементувати зміни до умов Державної програми «Доступні кредити 5-7-9 %», спрямовані на збільшення частки довгострокових інвестиційних кредитів, наданих підприємствам реального сектору економіки, збільшення максимального терміну кредитування з 5 до 10 років, розширення можливості використовувати в якості забезпечення позик гарантій і поручительств третіх осіб (КМУ);

– підвищити доступність кредитування фізичних осіб на купівлю житла в межах урядової програми «Доступна іпотека 7 %» шляхом пом'якшення поточних вимог щодо новизни житла, збільшення максимальної площі предмету іпотеки до більш

³ 04.01.2017 р. знижена зі 150 до 50 тис грн

⁴ Відповідно до п.17 Ст. 9 Закону України про систему гарантування вкладів фізичних осіб, рішення про підвищення гарантованої суми вкладів ухвалює Адміністративна Рада ФГВФО - колегіальний орган, до якого входять представники ВРУ, КМУ та НБУ.

прийнятних для позичальників параметрів, максимальних сум іпотеки (до 3 млн грн) та вартості предмету іпотеки (до 3,5 млн грн) (КМУ);

– розробити додаткові програми кредитування іпотеки, орієнтовані на купівлю житла на первинному ринку (КМУ);

У межах вдосконалення механізму державного регулювання банківської діяльності:

– запровадити диференціацію норм обов’язкового резервування залучених коштів в залежності від строковості: нульова або мінімальна ставка має застосовуватись лише для довгострокових вкладів фізичних осіб (НБУ).

Обґрунтування

Одним із ключових чинників економічного зростання є забезпечення економіки довгостроковими кредитними ресурсами. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року⁵, зокрема, передбачає зростання частки довгострокових кредитів з 20 % у 2019 р. до 60 % у 2025 р. Натомість банківська система України демонструє стагнацію кредитування корпоративних клієнтів та повільне зростання кредитів фізичним особам (табл. 1 Додатку), при цьому структура кредитного портфелю банків є незадовільною з точки зору строковості. Розподіл кредитів нефінансовим корпораціям за строками (табл. 2 Додатку) засвідчує скорочення частки «довгих» (понад 5 років) кредитів з 22,4 % станом на 01.01.2018 р. до 14,9 % на 01.07.2021 р. Аналогічна ситуація спостерігається у сфері кредитування населення: частка «довгих» кредитів скоротилася з 45,8 % станом на 01.01.2018 р. до 22,2 % на 01.07.2021 р. (табл. 3 Додатку).

Джерелом кредитних ресурсів для банків є залучені кошти, структура яких визначальною мірою впливає на структуру кредитного портфелю. Таким чином, активізація довгострокового кредитування має бути «підкріплена» формуванням відповідної за строками ресурсної бази. Інакше для банківської системи зростає ризик ліквідності, пов’язаний із неспроможністю банків своєчасно розрахуватись з клієнтами за своїми зобов’язаннями.

Структура депозитів резидентів у розрізі секторів економіки (табл. 4 Додатку) характеризується переважанням вкладів домашніх господарств, які перевищують половину обсягу коштів на банківських рахунках. Водночас структура депозитного портфелю домашніх господарств у розрізі строків погашення (табл. 5 Додатку) демонструє переважання вкладів на вимогу, частка яких станом на 01.07.2021 р. порівняно з 01.01.2018 р. зросла з 33,5 до 55,8 %. Натомість частка вкладів терміном до 1 року знизилась з 36,6 до 29,4 %, терміном від 1 до 2 років – з 28,7 до 13,5 %, а

⁵ Указ Президента України № 347/2021 від 11.08.2021 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>

частка вкладів понад 2 роки, що мають бути основним джерелом надання довгострокових кредитів, не перевищує 1,3 %.

Основними проблемами, які перешкоджають активізації залучення банками довгострокових депозитів населення як джерела ресурсів для довгострокового кредитування, є:

– **Низький попит фізичних осіб на довгострокові депозитні вклади.** Необхідною передумовою оформлення довгострокових депозитних угод є попереднє долучення фізичних осіб до банківського обслуговування, проте банківські рахунки мають лише 63 % дорослих українців⁶. При цьому, починаючи з травня 2015 р.⁷, вклади населення законодавчо поділяються на вклади на вимогу та строкові депозити. Достроково припинити дію останніх неможливо, якщо це не передбачено умовами договору. За цих обставин фізичні особи занепокоєні неможливістю дострокового зняття вкладів у разі несприятливих обставин (втрата роботи, хвороба тощо), що дестимулює населення укладати довгострокові угоди. Отже, заходи держави, спрямовані на активізацію залучення банками довгострокових вкладів фізичних осіб, мають, серед іншого, передбачати можливість дострокового їх повернення в окремих випадках.

Також більш активному укладанню фізичними особами довгострокових депозитних угод перешкоджає чинний механізм адміністрування податку на доходи фізичних осіб із доходу у вигляді процентів на рівні 18 %, що виконує виключно фіскальну функцію та не стимулює зростання довгострокових вкладів. При цьому фактичні надходження цього податку за 2020 р. склали загалом 5416 млн грн, або лише 0,39 % суми доходів Зведеного бюджету України⁸.

Гарантована сума відшкодування закладами населення при визнанні банку неплатоспроможним на рівні 200 тис. грн покриває 98 % кількості, проте лише 40 % обсягу вкладів населення⁹. Ця сума не змінювалась з 2012 р. та очевидно потребує збільшення вже у найближчій перспективі, що також має стати одним із стимулів зростання обсягу довгострокових депозитів.

На перешкоді зростанню довгострокових вкладів населення також стоїть низький рівень довіри до банківської системи з боку фізичних осіб: 60,4 % опитаних фізичних осіб зовсім або скоріше не довіряють НБУ, натомість повністю або скоріше довіряють лише 28,0 % респондентів. Рівень довіри банкам ще нижчий: їм зовсім або скоріше не довіряють 70,3 % опитаних, і лише 18,5 % повністю або скоріше

⁶ The Little Data Book on Financial Inclusion 2018 URL: <https://globalfindex.worldbank.org/sites/globalfindex/files/countrybook/Ukraine.pdf>

⁷ Закон України № 424-VIII від 14.05.2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов повернення строкових депозитів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/424-19#Text>

⁸ Розраховано по: Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2020 рік. Розділ І "Доходи" URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2020-rik>

⁹ Заява Фонду гарантування щодо підвищення гарантованої суми вкладів URL: <https://www.fg.gov.ua/articles/48779-zayava-fondu-garantuvannya-shchodo-pidvishchennya-garantovano-sumi-vkladiv.html>

довіряють¹⁰. При цьому тенденція недовіри має позитивну динаміку, адже у листопаді 2020 р. рівень недовіри респондентів до НБУ становив 64,4 %, до банків – 73,0 %. Усвідомлюючи важливість даної проблеми, держава в особі регулятора планує підвищення рівня довіри фізичних осіб до НБУ та банків до 55 % у 2024 р.¹¹

– Комплекс чинників, що стоять на перешкоді активізації довгострокового кредитування та знижують попит банків на довгострокові вклади населення. Зниження зацікавленості банків у «довгому» кредитуванні пояснюється, зокрема, високою часткою проблемної кредитної заборгованості у структурі вже сформованого кредитного портфелю (табл. 6 Додатку). Частка непрацюючих кредитів загалом по банківській системі станом на 01.07.2021 р. скоротилась порівняно з початком року з 41,0 до 37,2 %, проте залишається надмірно високою, особливо в частині корпоративних кредитів (43,7 %) та державних банків (54,6 %). Регулятор прогнозує скорочення частки проблемних кредитів у портфелі банків до 10 % на кінець 2024 р.¹²

У межах заходів, спрямованих на подолання наслідків пандемії COVID-19, у березні 2020 р. НБУ запровадив механізм довгострокового рефінансування банків на строк до 5 років, що мало стимулювати збільшення обсягів довгострокового кредитування, проте фактичне зростання рефінансування з 48,1 млрд грн станом на 01.03.2020 р. до 123,6 млрд грн на 01.07.2021 р. супроводжувалось подальшим скороченням частки довгострокових кредитів, наданих як нефінансовим корпораціям (табл. 2 Додатку), так і домогосподарствам (табл. 3 Додатку). Натомість наявність «довгих» та відносно дешевих кредитів від НБУ знизило зацікавленість банків залучати довгострокові депозити населення в цей період, що відобразилось на їх динаміці (табл. 5 Додатку).

Урядом запроваджено спеціалізовані програми, спрямовані на активізацію довгострокового кредитування, зокрема, «Доступні кредити 5-7-9 %» та «Доступна іпотека 7 %», які також мали активізувати попит банків на довгострокові вклади населення як джерело для надання «довгих» кредитів, адже держава в межах дії цих програм лише компенсує позичальникам частину витрат на сплату відсотків по кредитах, проте ресурси для надання кредитів банки залучають самостійно. Водночас практична реалізація даних програм супроводжується низкою труднощів.

Державна програма «Доступні кредити 5-7-9 %», впроваджена у лютому 2020 р., має на меті надання дешевих переважно інвестиційних позик. Проте станом на 06.09.2021 р.¹³ з 60,4 млрд грн наданих кредитів лише 7,3 млрд грн (12 %) є інвестиційними, отже довгостроковими. При цьому 45 % кредитних ресурсів отримали аграрії, 25 % – підприємства торгівлі, 7 % – сфера послуг. Натомість частка

¹⁰ Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berезen-2021r>

¹¹ Стратегія Національного банку України до 2025 року URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU.pdf?v=4

¹² Стратегія фінансового сектору України до 2025 року URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_fincovogo_sektoru_ua.pdf

¹³ Щотижнева інформація про результати Державної програми Доступні кредити 5-7-9 станом на 06-09-2021 URL: <https://bdf.gov.ua/5-7-9-06-09-2021.pdf>

кредитів, наданих промисловості (18 %) та будівництву (3 %) очевидно є недостатньою, що входить у протиріччя з оголошеною метою програми.

Державна програма «Доступна іпотека 7 %», впроваджена у березні 2021 р., спрямована на здешевлення вартості іпотечних кредитів, пожвавлення іпотечного ринку та стимулювання будівництва. Предмет іпотеки – квартири та індивідуальні житлові будинки на первинному та вторинному ринках, введенні в експлуатацію з 2018 р., площею 50 м² для одного громадянина чи сім'ю з двох осіб та додаткові 20 м² на кожного наступного члена родини. Максимальна сума іпотеки – 2 млн грн, предмета іпотеки – 2,5 млн грн. Станом на 16.08.2021 р.¹⁴ загалом було укладено 785 угод на суму 667 млн грн. При цьому 77 % договорів передбачають кредитування купівлі житла на вторинному ринку. Таким чином, проголошені обсяги програми (5 млрд грн до кінця 2021 р. та 20 млрд грн у перспективі) мають значні ризики реалізації.

Отже, одночасно співіснують дві негативні тенденції: консервація низького попиту населення на довгострокові депозити та низька мотивація банків надавати довгострокові кредити, джерелом яких мають слугувати «довгі» вклади.

– **Недосконалість чинного механізму державного регулювання банківської діяльності**, що не повною мірою враховує потреби української економіки у довгострокових кредитах та депозитах. Зокрема, чинні норми обов'язкового резервування залучених коштів з 13.03.2020 р. передбачають резервування на рівні 0 % по всіх гривневих коштах клієнтів банків та 10 % по всіх валютних рахунках, незалежно від строковості. Ці норми потребують вдосконалення з метою стимулювання банків залучати «довгі» ресурси населення.

Нормативно-правова база з регулювання банківської діяльності також не враховує пропорції розподілу вкладів населення з точки зору їх строковості, що є чинником домінування в структурі пасивів короткострокових депозитів.

¹⁴ Щотижнева інформація про результати Державної програми Доступна іпотека 7% станом на 06.09.2021 URL: https://bdf.gov.ua/ipoteka-7_06-09-2021.pdf

ДОДАТОК
Таблиця 1

Кредити, надані нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам

	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.07.2021
Кредити банків, надані нефінансовим корпораціям, млн грн, у т.ч.	829 932	859 740	744 648	724 157	731 999
у гривні, млн грн	455 095	464 023	426 514	409 517	452 200
у валюті, екв. млн дол. США	13 355	14 292	13 431	11 128	10 276
Кредити банків, надані домашнім господарствам, млн грн, у т.ч.	174 182	201 102	212 515	206 471	227 126
у гривні, млн грн	106 286	140 012	174 821	174 432	199 802
у валюті, екв. млн дол. США	2 419	2 206	1 591	1 133	1 004

Джерело: дані НБУ, розрахунки автора

Таблиця 2

Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за строками погашення

	01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.01.2021		01.07.2021	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього, у т.ч.:	829932	100%	859740	100%	744648	100%	724157	100%	731999	100%
до 1 року	354989	42,8%	413695	48,1%	375326	50,4%	371855	51,4%	383750	52,4%
від 1 року до 5 років	288950	34,8%	278126	32,4%	235423	31,6%	233459	32,2%	239254	32,7%
Більше 5 років	185993	22,4%	167920	19,5%	133899	18,0%	118842	16,4%	108994	14,9%

Джерело: дані НБУ, розрахунки автора

Таблиця 3

Кредити, надані домашнім господарствам, за строками погашення

	01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.01.2021		01.07.2021	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього, у т.ч.:	174182	100%	201102	100%	212515	100%	206471	100%	227126	100%
до 1 року	45895	26,3%	73288	36,4%	92576	43,6%	90795	44,0%	105451	46,4%
від 1 року до 5 років	48553	27,9%	53223	26,5%	64685	30,4%	64579	31,3%	71223	31,4%
Більше 5 років	79734	45,8%	74592	37,1%	55254	26,0%	51098	24,7%	50452	22,2%

Джерело: дані НБУ, розрахунки автора

Таблиця 4

Структура депозитів резидентів у розрізі секторів економіки

	01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.01.2021		01.07.2021	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Депозити резидентів усього, у т.ч.:	898844	100%	932967	100%	1071666	100%	1348130	100%	1407069	100%
інші фінансові корпорації	28538	3,2%	28234	3,0%	31351	2,9%	38201	2,8%	42008	3,0%
сектор загального державного управління	22914	2,5%	23022	2,5%	20924	2,0%	16914	1,3%	38847	2,8%
нефінансові корпорації	343758	38,2%	342503	36,7%	433730	40,5%	549487	40,8%	561885	39,9%
домашні господарства	495313	55,1%	530250	56,8%	576126	53,8%	730317	54,2%	749817	53,3%
некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	8319	0,9%	8957	1,0%	9533	0,9%	13208	1,0%	14512	1,0%

Джерело: дані НБУ, розрахунки автора

Таблиця 5

Депозити домашніх господарств у розрізі строків погашення

	01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.01.2021		01.07.2021	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього, у т.ч.:	495313	100%	530250	100%	576126	100%	730317	100%	749817	100%
на вимогу	165978	33,5%	203410	38,4%	240125	41,7%	378999	51,9%	418060	55,8%
до 1 року	181092	36,6%	210188	39,6%	237690	41,3%	237492	32,5%	220644	29,4%
від 1 року до 2 років	142017	28,7%	109895	20,7%	92669	16,1%	104883	14,4%	101364	13,5%
більше 2 років	6227	1,3%	6757	1,3%	5642	1,0%	8942	1,2%	9748	1,3%

Джерело: дані НБУ, розрахунки автора

Таблиця 6

Частка непрацюючих кредитів NPL, %

	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.07.2021
частка непрацюючих кредитів загалом, у т.ч.:	54,54	54,54	48,36	41,00	37,18
кредити корпоративному сектору	56,03	55,83	53,83	46,66	43,66
кредити фізичним особам (включно з ФОП)	53,51	46,04	34,11	27,94	22,40
банки з державною часткою, з них	71,12	67,92	63,52	57,41	54,56
ПАТ КБ "Приватбанк"	87,64	83,35	78,38	73,95	71,35
банки з державною часткою крім ПАТ КБ "Приватбанк"	55,75	54,96	49,33	43,69	40,31
банки іноземних банківських груп	41,01	38,50	32,51	27,86	24,25
банки з приватним капіталом	24,08	23,01	18,57	14,56	11,97

Джерело: дані НБУ